

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Проаналізовано основні підходи до визначення поняття «самореалізація особистості» у руслі вітчизняних досліджень. Актуальність обраної теми полягає у здатності удосконалювати навички особистісної реалізації в українському суспільстві у різних сферах діяльності і спілкування, що вимагається всіма членами цього суспільства.

Ключові слова: самореалізація, особистість, вітчизняна психологія, суб'єкт, активність, самовираження, життєтворчість, розвиток.

Постановка проблеми. Розвиток уявлень про самореалізацію, її особливості в значній мірі пов'язані з феноменальністю людського існування, з мінливими взаємодіями індивіда і суспільства в онтогенезі людини. Сучасне українське суспільство з кожним днем пред'являє все більш високі вимоги до самостійності, ініціативи та відповідальності до кожного учасника суспільного процесу. Все це зумовлює зростання актуальності проблеми самореалізації особистості.

Мета статті – теоретичне дослідження психологічних особливостей самореалізації особистості в психології радянського періоду та сучасній українській психології.

Результати теоретичного дослідження. В ряду загальновизнаних вітчизняних досліджень, присвячених феномену самореалізації особистості, знаходяться класичні роботи К. А. Абульханової-Славської [1], Л. І. Анциферової [2], А. В. Брушлинського, Л. Н. Когана, О. П. Колісника [6], О. Ю. Коржової [7], Д. О. Леонтьєва [8], П. В. Лушина [9], В. І. Муляра [11], А. В. Петровського [12], С. Л. Рубінштейна [13], В. І. Слободчикова [15], Л. В. Сохань [4] та ін.

Сьогодні основоположними у вивченні процесу становлення особистості є принципи єдності свідомості і діяльності, розвитку свідомості і особистості у діяльності, підвалини яких закладено у працях Б. Г. Ананьєва, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, В. М. Мясищева, принцип «зовнішнє через внутрішнє» С. Л. Рубінштейна, принцип саморозвитку особистості у межах суб'єктно-генетичної парадигми, сформульований у працях В. А. Татенка та ін.

Методика та процедура дослідження. Вітчизняна традиція розуміння самореалізації особистості, на відміну від західної, виділяє кілька рівнів аналізу цієї проблеми. Зокрема, Д. О. Леонтьєв виділяє три рівні аналізу проблеми самореалізації особистості: «на філософському рівні вирішуються питання про сенс людського існування, про сутність людини, можливості її екстеріоризації, про суть процесу самореалізації (об'єктом виступає людина як родова істота, людство в цілому); на соціологічному рівні вирішуються питання про шляхи і способи самореалізації людини у конкретних соціальних, економічних умовах її існування (об'єкт – соціум)» [8, с. 157]. На психологічному рівні аналізуються особистісні якості та зовнішні умови, що дозволяють особистості продуктивно реалізувати себе, досліджується мотиваційна основа самореалізації та зворотній вплив об'єктивної і суб'єктивної ефективності самореалізації на особистість та діяльність суб'єкта, його самооцінку, рівень домагань, психологічний вік, картину життєвого шляху, світогляд тощо. Об'єктом у даному випадку виступає окремий індивід у його зв'язках і відносинах з іншими і суспільством в цілому [8].

Аналіз результатів дослідження. Проблема самореалізації проявляє себе при зверненні до феноменологічного плану розгляду особистості, до її ціннісно-сміслової сфери багатьма українськими та російськими психологами. Зокрема, самореалізація у розумінні К. О. Абульханової-Славської, Л. І. Анциферової, С. Л. Рубінштейна – це реалізація діяльності особистості, спрямована на втілення життєвих цілей. «Вміння ставити і утримувати цілі (починаючи від сенсо-життєвих до ситуативно-тактичних) забезпечує вищу форму зміни особистості – її розвиток і творчість» [2, с. 10].

Л. І. Анциферова стверджує, що людині властива споконвічна спрямованість, «телеономічність», що лежить в основі її психічного життя, властиве бажання вийти за досягнуті межі, «втілити у собі універсальну родову сутність» [2, с. 9]. Рівень самореалізації безпосередньо детермінований розвитком особистості, оскільки визначає ступінь адекватності докладання її власних зусиль [2].

У дослідженнях К. О. Абульхановой-Славської помітне місце займає проблема життя особистості як проблема активного керування потоком життєвих подій. «Сенс життя – це психологічний спосіб переживання життя у процесі його здійснення» [1, с. 73]. Отже, розвиток особистості здійснюється у реальному житті шляхом реалізації особистісного сенсу.

У дослідження таких українських вчених, як Л. Ф. Бурлачук, Є. І. Головаха, О. Ю. Коржова, О. О. Кронік, Л. В. Сохань життя розглядається як взаємозв'язок подій із їхніми суб'єктивними переживаннями. Відповідно до цього підходу доля особистості визначається способом переживання життєвих подій [16].

З приводу цього, О. Ю. Коржова запропонувала концепцію людини як суб'єкта життєдіяльності, згідно якої людина розглядається як активний її учасник, «творець власного життя» [7, с. 12]. Таким чином, доцільно виділити таке поняття, як «життєтворчість».

У розумінні І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, життєтворчість – це духовно-практична діяльність особистості, що спрямована на проектування, планування, програмування та творче здійснення нею свого індивідуального життя [10, с. 7]. На думку І. М. Семенова та С. Ю. Степанова, успішність самореалізації людини у соціумі за таких умов залежить насамперед від усвідомлення себе суб'єктом активності, життєтворчості [16].

Розуміння самореалізації також тісно пов'язане із активністю особистості, яку К. О. Абульханова-Славська вважає результуючою усіх життєвих планів: часового, ціннісного, діяльного. «Так, здійснюючись особистістю у діяльному плані життя, активність набуває форми самореалізації,

у часовому плані – форму актуалізації своїх дій, тобто саморегуляції, у ціннісному плані – форму самовираження (самолюбства) як прояву свого «Я» у житті» [1, с. 125].

Самовираження Д. О. Леонтьєв розглядає як активність суб'єкта, що направлена на самореалізацію, однак не здатна досягнути бажаного ефекту особистісного внеску (опредметнення), тобто така, що трансформується у діяння (реалістична зміна буття, за Ф. Гегелем). Самовираження представляє собою епіфеномен самореалізації, коли потреба у трансляції себе виявляється недостатньо підкріпленою відповідній їй здатності. Нерідко самовираження (зокрема, демонстративна поведінка) постає як форма компенсації невдачі у самореалізації [8].

На відміну від самовираження, самоствердження має іншу мотиваційну основу, а саме прагнення отримати суспільне визнання з боку інших «тут і тепер», реалізуватись обов'язково таким чином, щоб використати ефект самореалізації, а найчастіше квазісамореалізації. А. В. Петровським – представником сучасної теорії розгляду особистості з позицій діяльнісного підходу, – був описаний феномен квазісамореалізації – прагнення до отримання зворотного зв'язку про нібито певний внесок, якого в дійсності могло і не бути. А. В. Петровський розглядає феномен самореалізації як внутрішню необхідність цілеспрямованих дій. Реалізація вимог ситуації створює передумови для її перетворення та подолання. Під «ситуацією» розуміється не тільки характеристики оточуючого, а й стан власне суб'єкта. Вихід за межі ситуації, що проявляється в актах надситуативної активності, відбувається у тій мірі, в якій складаються та починають втілюватись нові вимоги до себе, надлишкові по відношенню до першопочаткових [12].

Проблема самореалізації перетинається також із поняттям особистісного росту, свободи та відповідальності. В дослідженнях цього напрямку автори звертаються до проявів особистості в ситуації особистісного вибору, аналізу орієнтування особистості в системі смислоутворюючих мотивів.

Так, на думку П. В. Лушина, конструктивною умовою особистісного зростання є некогруентність – «призупинення актуальних переживань, коли їх суб'єкт стає перед необхідністю переоцінити основи власних дій і, відповідно, доповнити чи змінити уявлення про самого себе («Я»-образ), що і є особистісне зростання» [9, с. 90].

Розвиток ідеї самореалізації особистості в контексті її просторово-часової протяжності знаходить своє продовження у роботах, основний акцент яких зроблений на суб'єктивності, індивідуальності особистості.

В. І. Слободчиков неодноразово повторює в своїх роботах думку про те, що «суб'єктивність» виявляє себе у головній здатності людини змінювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення, що і дозволяє їй бути дійовим суб'єктом (автором, господарем, розпорядником) власного життя [15].

Подібну концепцію запропонував С. Л. Рубінштейн, ввівши поняття «суб'єкт життя», що, в його розумінні, – «вершина у розвитку особистості». Коментуючи дану тезу, слід відмітити, що С. Л. Рубінштейн визначив суб'єкта як спосіб реалізації людиною своєї людської сутності, здатність до самостійності, саморегуляції і самовдосконалення [14].

У розробленій К. О. Абульхановой-Славською концепції життєдіяльних відносин особистості головне місце займає суб'єктність – високий рівень розвитку особистості, здатної до самореалізації. «Здатність особистості регулювати життя, організовуючи його як цілість, дозволяє стати відносно незалежною, вільною по відношенню до зовнішніх потреб, тиску обставин» [1, с. 151].

На думку деяких вітчизняних психологів (Анциферова Л. І., Брушлинський А. В., Петровський А. В., Слободчиков В. І. та ін.), існує дві форми, два шляхи «ствердження людиною себе», реалізації нею своєї людської сутності: культуралізація – предметно-перетворююча діяльність, що завершується творенням об'єктів матеріальної і духовної культури, і персоналізація – віднаходження сутності власного «Я», відображення себе в

інших (відображена суб'єктність за А. В. Петровським). Однак, сутнісні сили можуть опредметнюватись не тільки в матеріалізованих формах, але й у структурах суспільної психології та ідеології, а також у продуктах народної творчості. Отже, провести чітку межу між культуралізацією і персоналізацією важко. Можливі випадки, коли персоналізація суб'єкта обертається згодом фактом величезної культурної значимості (наприклад, культ особи Й. Сталіна). Але це не заважає розрізняти культуралізацію і персоналізацію як дві взаємозалежні форми реалізації людиною своєї родової сутності у творчій діяльності. У процесі культуралізації людина опредметнюється в об'єкті; у процесі персоналізації – в іншому суб'єкті [2, 3, 12, 15 та ін.].

Розуміння самореалізації як переваги культуризації представлено в роботах Л. Н. Когана і його співробітників. Л. Н. Коган вважає самореалізацію «причиною самої себе» в тому розумінні, що вона є закономірним результатом внутрішньої активності суб'єкта. Реалізацію сутнісних сил людини у будь-якому вигляді соціальної діяльності Л. Коган називає культурною діяльністю, яка завжди, по суті, є діяльністю творчою. Власне культура при цьому розуміється як міра і спосіб реалізації сутнісних сил людини; ступінь розкриття і реалізації сутнісних сил виступає як критерій її культури. Самореалізація, за Л. Коганом, є процесом здійснення «самомоделі» – сконцентрованого та узагальненого уявлення людини про своє «Я», є проявом активної життєвої позиції суб'єкта. За допомогою відповідального ставлення до життя людина створює його вищий сенс, піднімаючись над дрібними почуттями. Реалізувати свої сутнісні сили людині дає можливість свобода. Ця здатність узагальнено поставитись до цілісного ходу життя і є здатністю людини до самовизначення, її свободою [5].

Глибокий логіко-структурологічний аналіз проблеми самореалізації, а також проблем індивідуальності та цілісності особистості знаходимо у працях В. І. Муляра. Розглядаючи самореалізацію як діалектичний процес, автор зазначає, що кожен індивід у процесі життєдіяльності прагне адекватного, повного розкриття надбаних за допомогою присвоєння досвіду людства (у

процесі опредметнення) сутнісних сил, самореалізації індивідуальності (тобто розпредметнення). Таким чином індивід стає носієм суперечності між опредметненням і розпредметненням. «Такий взаємоперехід змісту і форми розкриває діалектику соціального та індивідуального особистості, що проявляється у практичній діяльності» [11, с. 82].

Основні теоретичні положення і надбання практичної психології також використовуються та розвиваються у дослідженнях українських авторів на чолі з Л. В. Сохань, розглядаючи самореалізацію у контексті вивчення життєвого шляху особистості і визначають її як «свідоме, цілеспрямоване опредметнення людиною своїх сутнісних сил, коли ціль не просто нав'язана ззовні, а є внутрішньою детермінантою діяльності особистості» [4, с. 130]. Дослідниця зазначає, що невід'ємною умовою повноти самореалізації особистості є осмислена побудова нею свого життєвого шляху з метою виконання життєвих цілей та реалізації життєвих цінностей. Останні, очевидно, можна вважати показниками реалізованості особистості.

У працях О. П. Колісника знаходимо глибоко обґрунтовану концепцію самореалізації як духовного розвитку особистості. Самореалізація розглядається як свідомий пошук особистості, «творення себе та свого буття у світі через породження просоціальних життєвих актів, котрі реалізують надособистісні сенси» [6, с. 121]. Саме реалізація особистісних і надособистісних сенсів та здійснення життєвих актів, метою яких є не просто адаптація, а самоздійснення, перехід на якісно новий – гармонійний рівень стосунків особистості з собою, іншими, світом, духовний розвиток – є метою особистості. Самореалізація для високорозвиненої особистості не виступає самоціллю, інакше втрачається вища духовна трансцендентна сутність цих процесів [6].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у сучасній вітчизняній психології самореалізація визначається як свідомий, цілеспрямований процес розкриття й опредметнення сутнісних сил особистості в її різноманітній соціальній діяльності, що призводить до перетворення

людини на суб'єкта життя. Концепції вітчизняних авторів синтезували у собі глибинно-психологічний, поведінковий, когнітивний та екзистенційно-гуманістичний напрямки сучасної психології особистості.

Використані джерела

1. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности / К. А. Абульханова-Славская // Психология личности и образ жизни. – М. : Наука, 1987. – 224 с.
2. Анциферова Л. И. Личность с позиции динамического подхода / Л. И. Анциферова ; под ред. К. А. Абульхановой-Славской, Б. Ф. Ломова // Психология личности в социалистическом обществе. Личность и её жизненный путь. – М. : Наука. – 1990. – С. 7-17.
3. Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта [Текст] / А. В. Брушлинский. – М. : Институт психологии РАН, 1994. – 108 с.
4. Жизненный путь личности (вопросы теории и методологии социально-психологического исследования) / Отв. ред. Л. В. Сохань. – К. : Наукова думка, 1989. – 290 с.
5. Ключко В. Е. Самореализация личности: системный взгляд [Текст] / В. Е. Ключко, Э. В. Галажинский ; под редакцией Г. В. Залевского. – Томск : ТГУ, 1999. – 154 с.
6. Колісник О. П. Психохолістичний та психотрансперсональний ступені духовного розвитку / О. П. Колісник // Актуальні проблеми психології. Том I : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К. : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – 2004. – Част. 7. – С. 121-124.
7. Коржова Е. Ю. Психологическое познание человека как субъекта жизнедеятельности : автореф. дисс. ... докт. психол. наук : 19.00.01 / Коржова Елена Юрьевна ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб., 2001. – 43 с.
8. Леонтьев Д. А. Самореализация и сущностные силы человека / Д. А. Леонтьев ; под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. // Психология с человеческим

лицом : гуманістическа перспектива в постсоветской психології. – М. : Смысл. – 1997. – С. 156-176.

9. Лушин П. В. Проблематика и эволюция представлений о саморегуляции (на примере ситуации личностного изменения) / П. В. Лушин // Журнал практикующего психолога. – [Вып. 11]. – 2005. – С. 88-93.

10. Мистецтво життєтворчості особистості : [наук.-метод. посібник] : [в 2 ч.] / В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков. – К. : ІЗМН. – Ч. 1. : Теорія і технологія життєтворчості. – 1997. – 392 с.

11. Муляр В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз) / В. І. Муляр. – Житомир : ЖІТІ, 1997. – 214 с.

12. Психология развивающейся личности / Под ред. А. В. Петровского. – М. : Наука, 2007. – 332 с.

13. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с. – (Серия "Мастера психологии").

14. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности / С. Л. Рубинштейн // Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологи. – М. : Наука. – 1997. – С. 433-439.

15. Слободчиков В. И. Антропологический принцип психологии [Текст] / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев // Вопросы психологии. – 1998. – № 6. – С. 3-17.

16. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості : теорія та експеримент : [монографія] / В. М. Ямницький. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2006. – 362 с.

Тищенко Іванна Анатоліївна, аспірант
Рівненський державний гуманітарний університет